

עזר כנגדו

הגרי"ד סולוביצ'יק ואשתו

כל המעיין בהגותו של הגרי"ד סולוביצ'יק זצ"ל עומד מיד על היסודות האוטוביוגרפיים שבכתביו, בהם ניתן למצוא עשרות רבות של הערות אישיות – ולעיתים אף אינטימיות. בהתייחסויות האישיות משתף הרב סולוביצ'יק את קוראיו (יהיה נכון לומר "שומעיו", באשר הדברים ברובם שוחזרו מדרשותיו) בעברו האישי ובחוויות מפגישות שונות שקיים במשך השנים.

הסיפורים האישיים משובצים באופן אינטגרלי בהגותו הפילוסופית ואינם מופיעים כסיפורים לשמם.¹

תחומי החוויות האישיות הם במגוון רחב ביותר. הרב סולוביצ'יק מרבה לתאר זכרונות ילדות מן החדר², מבגרותו בעת שהותו בגרמניה³, מתקופת השואה⁴, מתקופת הפרעות⁵ ועוד. מקום נרחב בדברי הרב מוקדש לתיאור פגישות עם גדולי ישראל: בראשם, סבו ר' חיים⁶, וכן הרב גולד⁷, הרב בר אילן⁸, הרב חיים הלר⁹, וכן אחרים.

1. ראה הרב שרלו, י. והיו לאחדים בידך, תשי"ס, אלון שבות, עמ' 14-22.
2. ימי זכרון עמ' 38, 149. דברי הגות והערכה 173.
3. דברי השקפה, עמ' 204. על התשובה עמ' 91. חמש דרשות עמ' 94.
4. דברי השקפה, עמ' 18-19.
5. הגות והערכה, עמ' 235.
6. דברי השקפה, עמ' 158.
7. הגות והערכה, עמ' 179, 182.
8. איש ההלכה, עמ' 40.
9. הגות והערכה, עמ' 148, 160.

אך נראים הדברים ששתי הדמויות המרכזיות ביותר בחייו היו אביו-מורו הרב משה סולובייציק, המוגדר על ידו כרבו המובהק¹⁰, ורעייתו טוניה, המוגדרת על-ידו "העדינה"¹¹. במאמר זה ברצוני לעמוד על יחסו של רבנו לרעייתו, יחס שנוסח בעוצמות רגשיות אדירות לאחר שנפטרה על פניו.

הקורא את הדברים המופיעים במספר מאמרים, מגלה את הרב סולובייציק – איש בריסק¹² המובהק, "כאיש הרגש"¹³ באופן המובהק ביותר. בקטע המדהים בעוצמתו הפיוטית¹⁴, מתאר הגרי"ד את הקשר העמוק שלו כלפי אשתו ומאפיין את הסיטואציה הנפשית בה הוא שרוי כמקור התגלות ה' אליו.

לפני כאחת עשרה שנה שכבה אשתי על ערש דווי. יום אחר יום, שעה אחר שעה, הייתי רואה בגוויעתה. מן הבחינה הרפואית לא יכולתי לעשות הרבה למענה. כל מה שהיה בכוחי לעשות הוא לשאת תפילה. אולם לא יכולתי להתפלל בבית החולים. משום מה, לא נמצא לי ה' לאורך המסדרונות הלבנים הנקיים, בין הרופאים והאחיות. אך נצרכתני מאד לתפילה, ולא יכולתי שלא לספק צורך זה. ברגע שהייתי שב הביתה הייתי ממחרת לחדרי וכורע¹⁵ בתפילה נסערת. ה' לא הופיע ברגעים אלה בדמות מלך עוטה הוד, אלא כחבר קרוב, עניו, אח, אב. בשעות אלה של ייאוש קודר לא רחק ה' ממני, הוא שכן עמי בחדר האפל, חשתי בידיו החמות, כביכול על שכמי. חבקתי את ברכיו, כביכול הוא היה עמדי בגבולותיו הצרים של חדר קטן, ללא מקום. שכנת ה' במקום סופי וגדור משקפת את ענוותנותו ואהבתו לאדם. ברגעים אלה, האל העניו, השוכן בשפל המקומות, מגלה עצמו לאדם¹⁶.

10. דברי השקפה, עמ' 252: "היה לי רב מובהק, אבא מרי ז"ל. הרבה תורה למדתי מפיו. עדיין אני ניזון בזכות תורתו". על הקשר המיוחד במינו שהיה בין הגרי"ד לבין אביו ר' משה סולובייציק מעיד מכתבו של האב למזכיר המועצה הדתית בת"א משנת תרצ"ה, בו הוא ממליץ על בנו כראוי לשבת על כס הרב הראשי בעיר. ראה – ספר היובל לכבוד מורנו הגאון הרב יוסף דב סולובייציק שליט"א, מוסד הרב קוק ירושלים – ישיבה אוניברסיטה ניו יורק ירושלים.
11. בהקדשה למסה "ובקשתם משם", בתוך "איש ההלכה – גלוי ונסתר".
12. בהיותו ממשיד מובהק בדרך למודו והנהגותיו על פי מורשת בריסק. ועל כך ראה בהרחבה בספר "נפש הרב" שנכתב על ידי תלמידו הרב צבי שטר, הוצאת ראשית ירושלים, ירושלים התשנ"ד.
13. וזאת בנוסף להיותו "איש האמונה ו"איש ההלכה" ובכך מעוצבת דמותו שלו באופן דיאלקטי.
14. כושרו הפיוטי בא לידי ביטוי בחלקים רבים מכתביו, ובהם תיאורי נוף וטבע, הבעת רגשות ועוד. דוגמא מופלאה – הפתיחה למסה "ובקשתם משם".
15. על מנהגי כריעה בתפילה, ראה זימר, י. עולם כמנהגו נוהג, ירושלים תשנ"ו עמ' 88-97. וכן ארליך, א. כל עצמותי תאמרנה, ירושלים 1999, עמ' 31-63.
16. הגות והערכה, עמ' 218.

בקטע זה מאפיין הרב סולובייצ'יק את עצמו כמחפש קרבת ה', כמחפש את תמיכתו וסיועו של הקב"ה בעת קשה מנשוא. הרב חש עצמו כנדרש לתפילה¹⁷ החסר את היכולת לבטאה במקום בו היה לו טבעי לומר אותה – בבית החולים. ייאשו של הרב סולובייצ'יק בעת שאין לאל ידו להושיע את רעייתו הובילו ל"תפילה נסערת" – שמתוכה ובה נתגלה לו הקב"ה. הרב המתייסר כתוצאה ממצבה הקשה של רעייתו, זוכה לתחושת התגלות – בבחינת "עמו אנכי בצרה". קרבת ה', לה זכה, נובעת מתפילתו לה', בידעו שרק התערבותו יכולה לגאול את אשתו.

חוויה אישית זו מדגימה ומבטאת את תפיסתו הפילוסופית בדבר האדם המבקש את ה'. "האדם הדבק בביתו, הפונה אל מקורו מוצא את אלוקיו בגבולותיו ובצמצומו של הסופי, בתוך מידותיו הקטנות של בית צנוע שבו נולד ואליו ישוב"¹⁸. לאמור, החוויה האישית אינה מוזכרת כאנקדוטה גרידא, אלא היא ביסוס לתפיסה פילוסופית. בקטע המצוטט מתאר הרב את עצמו כ"אדם מתייסר", ובמקום אחר הוא כותב:

פעמים הרבה ניסה אותי הקב"ה כדי לחשוף מתוכי את "עלמא דאתכסיא" שלי. סבלתי הרבה ייסורים והייתי שואל את עצמי: על שום מה תובע רבונו של עולם ממני שאתייסר כל כך הרבה? לבסוף מצאתי את פשר הדבר, כדי שאכיר את עצמי טוב יותר וכדי שאדע עד כמה קשור אנכי ללימוד תורה¹⁹.

לאילו ייסורים הוא מתכוון? יתכן עד מאד שכוונתו גם למחלתה הממושכת של אשתו ולפטירתה שהיוותה עבורו טראומה קשה ומייסרת. לביסוס הדבר, נראה שיש לעיין בדברי הרב סולובייצ'יק בהם הוא מגדיר את המושג "ידיעה", או "לידע", בו משתמש הרמב"ם, "מצוה לידע שיש מצוי ראשון"²⁰. על כך כתב הרב:

ברם "לידע"²¹ זה חל על כל עיקרי הדת ולא על מציאות ה', שכן בעיקר הראשון

17. על התפילה כצורך, כותב הרב ביהגות והערכה, עמ' 102: "...האדם הגולה נטול הבית חייב להתפלל. צורך עז לו בתפילה, בה יגאל עצמו מבדידותו". וכן ביאיש ההלכה – גלוי ונסתר, עמ' 263: "התפילה היא פעולה של ביטוי רגש של תלות גמורה, התנפלות לפני ה' של הסגרה מוחלטת". וכן במקומות רבים אחרים. ראה הרטמן, ד. התפילה בהגותו של הרב סולובייצ'יק – עיון ובקורת. בתוך שגיא, א. (עורך) 'אמונה בזמנים משתנים', ירושלים תשנ"ז, עמ' 191-217. ולאחרונה, הרב שרלו, י. והיו לאחדים בעיניך, אלון שבות תש"ס, עמ' 99-107.

18. הגות והערכה, עמ' 217.

19. ימי זכרון, עמ' 225.

20. הניסוח כפי שמופיע בלשון הרב סולובייצ'יק במשנה תורה, הלכות יסודי התורה, פרק א', הלכה א', לשון הרמב"ם "...לידע שיש שם מצוי ראשון".

21. בנוסח י"ג העיקרים לא מופיעה המילה "לידע", על תורת העיקרים ראה בספרו של מנחם קלנר, תורת העיקרים בפילוסופיה היהודית בימי הביניים, סדרת הילל בן חיים, ספרית אלינר, ההסתדרות הציונית, ירושלים 1986.

כלולים כל י"ג העיקרים. הנה, למשל, אין די להאמין בתורה מן השמים. האמונה בכך מוכרחה להיעשות למוטיב המרכזי לתשוקה, לחויה, לבחינת "לידע"²².

על מנת לבסס את דבריו והשקפתו מספר הרב חויה אישית, ושוב לא על מנת לספר בלבד!

לא הייתי רוצה לספר על עצמי. אך איני יכול לדבר על חוויות של אחרים, ומה שאני מוסר כאן הן בהכרח חוויות אישיות שלי. יש ואני לומד תורה בשעות המאוחרות של הלילה, והלילה הרי מסוגל הוא כידוע ללימוד תורה, התורה הנלמדת בליל צלולה יותר, ברורה יותר, ויש שאני חש בשעת הלימוד כאילו מישהו עומד מעלי, מרכין עצמו מעבר לכתפי ומציץ בגמרא ובעניין שאני עוסק בו אותו רגע ומנענע ראשו לסברה חדשה שעדיין אני חוכך בה אם נכונה היא. אם יכולתי לעמוד במה שעבר עלי בשלוש השנים האחרונות (בהערה: מאז נפטרה הרבנית ד"ר טוניה סולובייצ'יק ע"ה ביום י"ג אדר ב' תשכ"ז), הרי זה מפני שאצלי "תורה מן שמים" אינה רק בחינת "להאמין" אלא גם בחינת "לידע"²³.

לימוד התורה האישי של הרב סולובייצ'יק הוא הכוח שעמד לו בהתמודדות האישית עם חווית האובדן – פטירת אשתו. לימוד התורה שלו הופך להיות אירוע דתי, בכך שהוא זוכה לקרבת ה'. כך מתחזק הרב לאחר פטירת אשתו.

ובמקום אחר:

האמינו לי שלא הייתי יכול לעבור את חמש השנים האחרונות אלמלא קרבת ה' שליוותה אותי. לא מקובל אני ולא מיסטיקן, וכשאני מדבר על קרבת ה' – הרי אני חש אותה כשאני פותח את הגמרא ללמוד בה. כשאני לומד דף גמרא אני מרגיש כאילו הקב"ה עומד מאחורי גבי, שם ידו על כתפי, מציץ בגמרא שלפני ושואל אותי מה אתה לומד שם. אינני מדבר על דמיון, עבורי זו חויה של ממש²⁴.

גם בקטע זה אנו רואים את החוויה האישית כמפרשת השקפה הגותית. "הרגשת הריחוק מהרבונו של עולם יוצרת באדם כימהון לתשובה, אבל גדולה ממנה הרגשת הקרבה להקדוש ברוך הוא"²⁵.

22. על התשובה, עמ' 208.

23. ראה דבריו ב'איש ההלכה', עמ' 69, "אבל גם בשעת אבילות ודכדוך הנפש, ברגעי צער ותוגה אין הוא רובץ תחת אסונו ואינו מתמכר לייאוש ולעצבות קודרת...".

24. על התשובה, עמ' 295-296.

25. שם, עמ' 295.

זאת ועוד, גם לאחר פטירת אשתו חש הרב כאילו היא לידו ומהווה לו עזר, אך מתברר לו לפתע שהוא אך מדמיין...

לפני ימים אחדים שוב ישבתי וכתבתי את דרשת התשובה השנתית. תמיד הייתי מדבר עליה עם אשתי. היא היתה עוזרת לי בגיבוש הרעיונות, בליטושם. גם השנה כתבתי את הדרשה, כשאני שואל אותה, תוכלי לעזור לי? שמא כדאי להרחיב או לצמצם רעיון זה או אחר? שמא להדגיש נקודה פלונית? שאלתי אותה אבל מענה לא בא. אפשר שהיה הד-קול לשאלתי, אבל הוא נבלע עם משב רוח באילנות ואלו לא הגיעו.²⁶

נשים נא לב, הקשר בין הרב לרעייתו היה רוחני-למדני, ובעת האובדן – החוסר מתבטא פי כמה וכמה.²⁷ מכאן אף נבין מדוע דווקא למוד התורה מחזקו ובו הוא זוכה, יותר מכל, לקרבת ה'! דווקא בעת הגייתו בתורה זקוק הוא לקרבת ה'.

לבד מחוויית קרבת ה' המחזקת את הרב מאז פטירת רעייתו, מגלה לנו הגרי"ד טפח מאופן התרחשות חוויית התשובה, הקשורה אף היא לתחושת היעדר אשתו שהיתה לו משענת בימים קשים.

כיצד מתרחשת החוויה של התעוררות התשובה? יכולנו להסבירה על פי נסיוני האישי. היה זה בחודש ניסן תשכ"ה ואני ישנתי בחדרי בקומה השנייה של הבית, שינה מלאת פחדים ובלהות. והנה סערה טעונה חשמל עוררה אותי משנתי. רוח סערה נשבה והחדירה לחדרי גשם וקור. עייף ואחוז שינה אמרתי בלבי: הלא טוניה ישנה בקומה הראשונה, החלונות שם פתוחים ויש לעשות חיש מהר שלא תצטן חלילה. נים ולא נים קפצתי מן המיטה, רצתי לחדרה וסגרתי מהר את החלונות. לאחר מכן פסעתי לעבר המיטה שעליה היתה רגילה לישון. מתוך חרדתי הפנימית רצתי לראות האם הסערה שבחוץ לא העירה אותה. ומה מצאתי? – ספה ריקה וחדר ריק. הסערה התחוללה בליל ניסן. ואילו היא נפטרה כבר ביום תענית אסתר. הדבר הטראגי והאיום ביותר שבכל החוויה הזו היתה פתאומיותה, למשך רגעים מספר נדמה היה לי שרעייתי עדיין בחיים ומצויה אתי, שלפני שעות מספר היא איחלה לי ליל מנוחה, ושלפתע נשאה אותה רוח הסערה והיא נעלמה ואיננה! הייתכן? הלא זה עתה שוחחתי

²⁶ שם, עמ' 181.

²⁷ וראה הרב שכטר, צ. נפש הרב, ירושלים תשנ"ד, עמ' רמז בדין הספד "אשת חבר".

עמה על דא ועל הא ודבריה עודם מהדהדים באזני – היכן היא?! הנה לכמה רגעים שכחתי שהיתה חולה במשך ארבע שנים ושעברו עליה שבועות קשים של ייסורים רבים בבית-החולים ושהלכה לעולמה²⁸.

היכן היא חווית התשובה?

הרב מסביר בהמשך דבריו כשהאדם "עומד לבדו נרשע ונפחד לפני בוראו"²⁹ כשכל מה שסמך עליו ניטל ממנו – "זוהי החוויה של התעוררות לתשובה"³⁰. הרב על פי דבריו חש לאשתו משום שהיא היוותה עבורו מחסה ומגן מפני סערה³¹. הוא היה זקוק להווייתה, והנה לאכזבתו נשאר הוא "בודד ומיותם" – תיאור האובדן הוא בכך, "כל עולמו (והכוונה עולמי) אבד עם אבדן הדמות שעליה היה נשען תמיד ושאותה הוא כל כך כיבד"³². בהשלכת התחושה של אדם "סתם" מתאר הרב את חורבן עולמו שלו.

וביתר עצמה.

לאור העיון בדברי הרב אודות רעייתו, נראה אף לומר שבקטע בו מתאר הוא את הרגשותיו של השב מלווייתה של אשתו – אינו מתכוון אלא לעצמו.

האבל שזה עתה קבר אשה או אם אהובות, שב לביתו מבית הקברות – מקום שם הניח חלק מעצמיותו, שם היה עד להבלו הנלעג של הקיום האנושי, הוא שרוי בהלוך רוח של תהייה על עצם תקיפות של עולמנו הערכי. הבית ריק, משמים, כל רהיט מעלה בפנינו את זכרה של הנפש האהובה שהוביל לקבורה³³.

אין פליאה, אפוא, על כך שהרב הקדיש את המסה "ובקשתם משם"³⁴ העוסקת ביחסים הדיאלקטיים של האדם עם בוראו, ובראשה תאור פיוטי נפלא ומרגש של יחסי הרעיה והדוד "לשמה ולזכרה של רעייתי העדינה, טוניה ז"ל" – שהיתה עזר נאמן לו עד פטירתה בתשכ"ז, והתאבל עליה שנים³⁵.

28. ימי זכרון, עמ' 235-236.

29. שם, עמ' 236.

30. שם, יסוד התשובה מאד דומיננטי בהגות הרב ואכמ"ל.

31. שם.

32. שם.

33. 'דברי הגות והערכה', עמ' 249. להבנת עומקם של דברים, ראה עמ' 72-73: "בנישואין אופק האישיות מתרחב ומתעמק... הארוס והארוסה כורכים את חייהם בקיום אחיד... הבעל והאשה הנשואים - כל אחד בוחן לבב משנהו, מרגיש את חווייתו ויודע את הלך רוחו. איחוד הלבבות הדופקים בריתמוס אחיד... הרציות המקבילות, הרגשות הנובעים מאפיק אחד מנשלים את האחרות הפרסונליות של שני היחידים הזרים שנקשרו בקשר אמיץ תכני ועצמי...". ועוד שם בהרחבה.

34. המופיעה בתוך 'איש ההלכה - גלוי ונסתר'.

35. דבריו של הרב רקפת, שנה בשנה תשנ"ד, עמ' 521.